

VID PEČJAK

Konec histmata

Zdelo se je, da ni nič bolj logična, jasna, samorazvidna in tudi izkustveno dokazana od marksistične teorije razvoja – diamata in histmata. Vse, kar obstaja, se nenehoma razvija. Ne razvija se po naključju ali zgolj na podlagi vzroka in posledice, temveč po dialektičnih zakonih prehajanja kvantitete v kvaliteto, nižjih v višje oblike, negacije negacije itn., ki naj bi bili univerzalni in imanentni sami razvijajoči se biti. Medtem ko je diamat zaradi Stalinovih popravkov kmalu prišel na slab glas, pa je ugled histmata ostal nedotaknjen.

Histmat ali historični materializem je uporaba filozofije dialektičnega materializma za raziskovanje družbe (Leksikon CZ). Družba se podobno kot narava razvija po univerzalnih dialektičnih zakonih. Zaradi protislovja med proizvodjalnimi sredstvi in proizvodjalnimi odnosi se drobi na razrede, med katerimi poteka boj za ob(last). Z revolucijo se uveljavi nov družbeni razred. Nastanejo novi družbeni odnosi in z njimi se nasprotja začasno razrešijo. Nova družbena formacija požene razvoj proizvodjalnih sredstev naprej, dokler spet ne pridejo v nasprotje z družbenimi odnosi. Nastane nova revolucija itn. Doslej je šla družba skozi štiri družbene formacije: prakomunizem, suženjstvo, fevdalizem in kapitalizem. Del sveta pa je odkorakal še naprej, v socializem, ki je prva nadrazredna formacija v zgodovini. V njej vlada načelo enakosti. Sledil bo prehod v komunizem, v katerem bo vladalo načelo: vsakdo po svojih sposobnostih, vsakomur po njegovih potrebah. Tak razvoj je neizogiben. Mogoče ga je pospešiti (npr. s petletkami) ali upočasniti (npr. s kontrarevolucijami). Ni se mu pa mogoče izogniti ali iti po drugačni poti. Človek je svoboden toliko, kolikor spozna nujnost takega razvoja.

Ali je lahko kaj bolj logičnega in jasnega na tem svetu? Ali je lahko kaj bolj plemenitega, in če imamo v mislih zadnjo fazo, raj na zemlji, tudi kaj lepšega?

Razpad realsocialističnih dežel je prišel hitro in povsem nepričakovano. V pičlih dveh letih je zavrgla ali pa vsaj bistveno spremenila socialistično ureditev večina od njih. Z njo sta propadli tudi ideja socializma (sem pa ne smemo prištevati »švedskega socializma«, »socializma delavskih delnic« ali kakršnega koli drugega zahodnega socializma) in teorija historičnega materializma.

Utemeljenost histmata pa je samo navidezna. V njem so številne pomanjkljivosti, protislovnosti in tudi empirična evidenca ga vse prej kot podpira. Njegove zgreške lahko strnemo v naslednjih petih točkah.

1. Teorija pravi, da se v sleherni družbeni formaciji borita med seboj dva nasprotujoča si razreda, z razpletom boja pa se pojavi nov razred, medtem ko prejšnja dva odideta na smetišče zgodovine. V suženjski družbi sta se borila razred sužnjevi in razred lastnikov sužnjevi, na površje pa so prišli fevdalci, medtem ko so sužnji in njihovi lastniki izginili. V fevdalizmu so se borili med seboj fevdalci in

tlačani, na površje pa so prišli kapitalisti, medtem ko so tlačani in fevdalci izginili. V kapitalizmu se borijo delavci in kapitalisti, na površje pa naj bi v skladju s prejšnjimi primeri prišel nov razred, medtem ko naj bi delavci in kapitalisti izginili. Toda tukaj naletimo na neutemeljeno izjemo: zmagajo delavci, ki ustanovijo svojo proletarsko državo, o novem razredu pa ni ne duha ne sluha (razen če nimamo za novi razred komunistične oligarhije, kot je zapisal Đilas).

2. Po teoriji histmata so družbene formacije univerzalne. Vsaka dežela mora iti skozi enaka obdobja – od prakomunizma do socializma. Razlike so nebistvene in pogojene z lokalnimi razmerami. Kljub temu je imel Marx hude težave, ko je skušal strpati azijske dežele v ta okvir; na koncu se je odločil za posebno, vzporedno, azijsko obliko proizvodnje.

Še večje težave bi imel z ameriškimi civilizacijami, ki jim ni mogoče pripisati vloge vzporedne družbene formacije. Kot primer bomo vzeli državo Inkov na obrobju Andov. Država je obstajala vzdolž Andov in obale Pacifika od 12. do 15. stoletja. Bila je večja od Rima, njena materialna in duhovna kultura pa je bila na podobni stopnji kot zgodnje bližnjevzhodne civilizacije od Sumerije do Krete. Prebivalstvo se je ukvarjalo s poljedelstvom, živinorejo, rudarstvom in javnimi deli – npr. z gradnjo mostov, cest, templjev itn. Ker niso imeli konj, je bilo glavno komunikacijsko sredstvo štafeta z qipuji (vozlovnimi zapiski). Upravljanje je bilo izrazito hierarhično. Na čelu je stal monarh, veliki Inka. Dežela je bila razdeljena na štiri pokrajine in vsaka od njih na manjša in potem še manjša okrožja. Vsako okrožje je imelo svojega upravitelja. Lastnina je bila državna. Ne samo rudniki in obrtna sredstva, tudi zemlja, črede lam in bivališča. Vsak državljan je delal na polju v delovni skupini, poleg tega je moral nekaj mesecev v letu kopati baker v rudniku in biti vojak v armadi. Nadrejeni je imel popolno oblast nad podrejenim, to pa mu je nalagalo tudi dolžnosti, saj je moral skrbeti za prehrano, obleko, zdravje in druge potrebe svojih ljudi. Tretjino pridelka so obdržali prebivalci, tretjina je šla za državno birokracijo in duhovščino, tretjino pa so konzervirali (največ s sušenjem) in spravili v skladišča. V stiski so jih odprli in razdelili hrano ljudem.

Na katero od Marxovih družbenih formacij nas država Inkov najbolj spominja? Glede na ekonomsko raven bi morala biti to suženjska družba. Toda Inki niso imeli sužnje, čeprav so imeli nadrejeni funkcionarji popolno oblast nad podrejenimi. Dedni položaji nas spominjajo na fevdalizem, vendar Inki niso imeli privatne zemlje. Zanimivo je to, da znani inkolog Morrison zatrjuje, da je bila to socialistična družba vzhodnoevropskega tipa. Vzporednice so zares presenetljive. Državna lastnina, zadruge, delovne brigade, hierarhični odnosi, popolna enakost državljanov na vodoravni ravni in privilegiji na navpični, diktator pa na vrhu piramide; vse to je še nedavno tega prevladovalo v socialističnih državah Evrope. Država je bila sicer dedna monarhija, toda ali se niso tudi v Bolgariji, Romuniji in Severni Koreji pojavljale dinastične težnje? Monarh je imel neverjetne privilegije in je celo jedel iz zlate posode, toda vse to je primerljivo s privilegiji in sladkim življenjem Tita ter Ceausescujeve in Živkovove družine. Za pravi socializem pa sta manjkali dve stvari. Najprej partija, čeprav je njeno vlogo do neke mere izvajala kasta inkovskih in lokalnih plemičev. Drugič pa ideologija. Inkovska družba je bila pragmatična in je funkcionirala brez velikih idej, čeprav so bili Inki prepričani, da so izvoljeno ljudstvo, ki izhaja od bogov.

3. Že prej so nekateri kritiki poskušali spodnesti tezo, da se socializem pojavlja v nerazvitih deželah. Po Marxu bi se moral v najbolj razvitih in na nekem mestu omenja celo Anglijo. Lenin, Stalin in nekateri drugi marksisti so ga popravi-

li. Kapitalizem naj bi propadel tam, kjer je najšibkejši, to pa je v nerazvitem delu sveta. Prav tako so menili, da je prehod skozi formacije mogoče pospešiti ali jih celo preskočiti. Obe tezi pa nista združljivi s historičnim materializmom, čeprav je Marx nejasno namigoval, kako iz kolonij (še posebej je imenoval polkolonialno Irsko) prihaja revolucija na Zahod. Pri tem ne gre za malenkostni kozmetični popravek. Če je revolucija posledica boja med nasprotji, ta pa so največja tam, kjer so proizvodjalna sredstva najbolj razvita, lahko pride do nje samo na evropskem zahodu in nikjer drugje. Niti kot izjeme, kaj šele kot pravila socialističnih revolucij v nerazvitem svetu ni mogoče uskladiti s historičnim materializmom.

4. Po Marxu razvoj ireverzibilno teče v eno smer. Nasprotja se večajo in boj med razredi postaja čedalje bolj srdit. Razvoj se ne more obrniti in teči nazaj. Tega marksizem ne dopušča. Natančno to pa se je zgodilo v razvitem kapitalizmu. Socialne razlike so se zmanjšale, delavci kupujejo delnice in postajajo kapitalisti. Na revolucijo, ki bi zamenjala sistem, celo v kriznih razmerah nihče več ne pomisli. Vsega tega klasiki marksizma niso predvideli. Niso predvideli družbe izobilja in odprtih možnosti znotraj kapitalizma. Kot kaže, bo v postindustrijski družbi izginil tudi sam delavski razred.

5. Tudi družbeni razvoj v fazi socializma se ne ujema s predvidevanji histmata. V kapitalizmu nasprotje med proizvodjalnimi sredstvi in proizvodjalnimi odnosi ovira nadaljnji razvoj proizvodnje. Prihaja do kriz in do blokad. Socialistična družba pa nasprotja odpravlja, zato bi moralo priti v njej do pravega razcveta gospodarstva in z njim povezane »nadgradnje«. Socialistične dežele bi morale biti cvetoče*dežele blagostanja. Vendar do tega ni prišlo v nobeni od njih. Tiste, ki so vstopile v socializem nerazvite (npr. SZ, Jugoslavija, Kitajska), so sprva zaradi izredne mobilizacije delovne sile napredovale, potem pa se je napredek ustavil in končno je prišlo do zastoja. Tiste pa, ki so bile že pri vstopu razvite (npr. ČSR), so v primerjavi z državami, ki so bile pred tem enako razvite, nazadovale.

Histmat ni naredil praktičnega izpita. S tem pa je spodletel še na eni točki: marksizem trdi, da je prav praksa kriterij resnice. Če je to res, potem pa marksizem in njegov histmat ne moreta »biti res«.

Marksistični zakoni družbenega razvoja očitno ne veljajo ali pa veljajo samo za omejene družbene in zgodovinske pogoje. S tem se seveda odpira vprašanje, kateri razvojni zakoni pa potem veljajo in ali ima družbeni razvoj sploh kakšne univerzalne zakone. Ali lahko kakšna druga teorija nadomesti histmat? Zahodna filozofija in sociologija nista izdelali nobene splošne teorije razvoja, temveč samo specifične (npr. Kuhnova teorija razvoja znanosti). Ali je po polomu histmata sploh še smiselno iskati splošne zakone razvoja? Ali z njimi ne razširjamo specifičnih ugotovitev zunaj njihovega okvira veljavnosti? Ali z njimi ne posiljujemo stvarnosti in ne povzročamo daljnosežnih in usodnih posledic?